

FƏLSƏFƏ və SOSİOLOGİYA

UOT 316

DOI:10.30546/25194011.2026.101.6.1.136

AZƏRBAYCANDA RƏQƏMSAL DÖVLƏT
VƏ RƏQƏMSAL CƏMİYYƏTSƏADƏT MƏMMƏDOVA
Sosiologiya elmləri doktoru, dosentE-mail: saadet.baki@yahoo.com
Orcid: <https://orcid.org/0000-0002-4404-4983>

XÜLASƏ

XXI əsrdə bəşər cəmiyyətinin inkişafı rəqəmsallaşma dövrünə daxil olmuşdur. İlk mərhələsi informasiyalaşdırma olan rəqəmsallaşma artıq növbəti, bəlkə də üçüncü mərhələsinə keçid etmək üzrədir. Bu mərhələ süni intellektin reallaşması ilə xarakterizə edilir. Rəqəmsallaşma kütləviləşərək həyatın ayrılmaz hissəsinə çevrildiyi halda, süni intellekt hələ ilkin tətbiq şəraitindədir və sosial rifaha mütərəqqi təsiri imkanları proqnostik xüsusiyyət daşıyır. Rəqəmsallaşmanın səmərəliliyinin yüksəldilməsi həyat keyfiyyəti ilə bağlı prosesdir. Bu gün bütün dünyada olduğu kimi Azərbaycanda da rəqəmsallaşmanın nailiyyətləri sürətli şəkildə həyatımızın bütün sahələrində öz tətbiqini taparaq insanların həyat keyfiyyətinə təsir edir. Sosial reallığın tərkib hissəsinə çevrilən rəqəmsallaşma cəmiyyətin və dövlətin yeni mahiyyət kəsb etməsilə, sosial idarəçilikdə əsaslı dəyişikliklərlə müşayiət olunur. Rəqəmsallaşma əsində “rəqəmsal dövlət” konsepsiyası “rəqəmsal cəmiyyət” anlayışı ilə müqayisədə daha çox dəqiqləşmə tələb edir.

Açar sözlər: rəqəmsallaşma, rəqəmsal dövlət, rəqəmsal cəmiyyət, həyat keyfiyyəti, sosial reallıq

GİRİŞ

Rəqəmsal dövlət rəqəmsallaşma və sosial hüquq arasındakı münasibətlərin tənzimlənməsinə yönəlidir. Rəqəmsal dövlətin konstitusion əsasları, hakimiyyətin rəqəmsallaşması, rəqəmsal hakimiyyətin təşkil mexanizmi, rəqəmsal suverenlik və s. məsələlər bu dövlətin mahiyyəti ilə bağlı istiqamətlərdir. Müasir dünyada dövlətlərin tətbiq etdikləri smart power (ağıllı güc) siyasəti digital power (rəqəmsal güc) siyasəti ilə əvəz edilir. Dövlət idarəçiliyində rəqəmsal gücün tətbiqi yeni rəqəmsal texnologiyalar vasitəsilə idarəçiliyi nəzərdə tutur. Rəqəmsal dövlət varsa, demək ki, rəqəmsal vətəndaşlıq da var. Rəqəmsal

vətəndaşlıq nədir və bizə hansı imkanları açır?

“Rəqəmsal vətəndaşlıq texnologiyadan məsuliyyətli, təhlükəsiz və hörmətlə istifadə etmək bacarığıdır. Bu, şəxsi məlumatları onlayn qorumaq, kibertəhlükələr və ya onlayn təhdidlərlə bağlı riskləri azaltmaq, məlumat və mediadan hörmətli, bilikli və qanuni şəkildə istifadə etmək qabiliyyətinə aiddir. Texnologiya mürəkkəbləşdikcə rəqəmsal vətəndaşlıq inkişaf etməyə davam edir, lakin rəqəmsal vətəndaşlığın əsas mövzusu eyni qalır: rəqəmsal texnologiyadan istifadə edərkən təhlükəsiz və məsuliyyətli olmaq” [12].

Rəqəmsal dövlət vətəndaşlarının rifahını yüksəltmək və onların təhlükəsizliyini təmin etmək məsuliyyəti daşıyır. Rəqəmsal dövlətin inkişafı rəqəmsallaşma ilə bağlı maarifləndirmə işini başlıca vəzifəyə çevirir. Rəqəmsal və ya virtual dünyada hərəkət edən vətəndaş qarşılıqlı olaraq rəqəmsal məsuliyyətlərin daşıyıcısıdır. Mütəxəssislər əmindirlər ki, onlayn etdiyimiz hər şey rəqəmsal dünyamıza və mənləklərimizi yenidən müəyyən etməyimizə təsir edir.

Rəqəmsal məkanda aid olduğumuz rəqəmsal sosial birliklər formalaşır. Artıq real həyatın ayrılmaz hissəsinə çevrilən rəqəmsal dövlətin vətəndaşı olmaq və rəqəmsal vətəndaş fərqli anlayışlar kimi təzahür edir. Rəqəmsal vətəndaş virtual və ya rəqəmsal dövləti formalaşdırən və burada dəyişikliklər etməyi bacaran vətəndaşdır.

Rəqəmsal dövlət və rəqəmsal hökumət

Rəqəmsal dövlət və rəqəmsal hökumət sosial təhlükəsizliyi möhkəmləndirmək üçün öz vətəndaşları haqqında yaşamın bütün sahələrinə aid rəqəmsal məlumatlara malikdir. İnternet vasitəsilə hər bir vətəndaş haqqında lazımi məlumatların əldə edilməsi sadə bir əməliyyatla mümkündür. Rəqəmsal vətəndaş elektron təhsil, elektron səhiyyə, elektron vergi, elektron iqtisadi, mədəni, siyasi və s. proseslərə qoşulur və daha sürətli və səmərəli xidmətlərlə

təmin edilir.

Dövlətin rəqəmsallaşması nəticəsində formalaşan “rəqəmsal cəmiyyət” və ya texnologiya cəmiyyəti sosial məxfiliyi məhv edir.

D.A.Paşintsev "rəqəmsal dövlət" konsepsiyasının mahiyyətini açıqlayarkən burada rəqəmsallaşmanın tətbiqi istiqamətlərini müəyyənləşdirir:

-İnstrumental və texnoloji (informasiya və kommunikasiya texnologiyaları hakimiyyət orqanları tərəfindən geniş istifadə olunur);

-Təşkilati və idarəetmə (dövlət hakimiyyətinin rəqəmsal strukturunun təşkili);

-Prosedur-prosessual (informasiya-kommunikasiya texnologiyalarının köməyi ilə siyasi rejimin rəqəmsallaşması) [16, s.14-15].

Beləliklə, dövlət idarəciliyində rəqəmsal güc siyasətinin tətbiqi hakimiyyətin rəqəmsallaşması, yaxud rəqəmsal texnologiyaların bütün sferalarda (idarəçilik, hüquq, iqtisadiyyat, siyasət, sosial, təhlükəsizlik və s.) tətbiqi və məqsəduyğun istifadəsini nəzərdə tutur. Onu da qeyd etmək lazımdır ki, bu zaman smart power və soft power siyasətləri rəqəmsal güc siyasətinin tərkib hissələrinə çevrilir.

XXI əsrdə Azərbaycan dövləti rəqəmsal gücün tətbiqi, həmçinin rəqəmsal suverenliyin təmin edilməsi istiqamətində davamlı fəaliyyət proqramı həyata keçirir. Qeyd edilməlidir ki, Azərbaycan dövlətinin rəqəmsallaşması prosesi cəmiyyətin rəqəmsallaşması ilə müqayisədə daha erkən tarixə malikdir. Azərbaycanda elektron hökumətin qurulması ölkə rəhbəri, Prezident İlham Əliyev tərəfindən təsdiqlənmiş “Azərbaycan Respublikasında rabitə və informasiya texnologiyalarının inkişafı üzrə 2010 – 2021-ci illər üçün Dövlət Proqramı (Elektron Azərbaycan)” haqqında Sərəncam, həmçinin 2011-ci ildə qəbul edilmiş “Dövlət orqanlarının elektron xidmətlər göstərməsinin təşkili sahəsində bəzi tədbirlər haqqında” Fərmanla başlanmışdır. 2018-ci ildə Prezident İlham Əliyevin imzaladığı “Elektron hökumətin inkişafı və rəqəmsal hökumətə keçid ilə bağlı tədbirlər haqqında” Fərmanına əsasən Elektron Hökumətin İnkişafı Mərkəzi yaradılmışdır [9]. Asan Xidmətlər fəaliyyəti (Asan İmza, Asan ödəniş, eGov, Asan Viza və s.) üzərində qurulan elektron hökumət əhalinin sosial rifahının inkişafı istiqamətində uğurlu addımdır.

Azərbaycanda rəqəmsal hökumətin yaradılması əslində rəqəmsallaşmanın elektron hökumətdən

sonrakı, ikinci mərhələsi kimi qəbul edilə bilər. Azərbaycan hökuməti dövlət və sosial idarəcilikdə rəqəmsal xidmət və texnologiyaların tətbiqinin inkişafı və davamlı təkmilləşdirilməsi siyasətini həyata keçirir.

Azərbaycan dövləti ölkənin tam şəkildə rəqəmsallaşdırılmasının reallaşdırılması və nəzarəti məqsədilə Azərbaycan Respublikasının Xüsusi Rabitə və İnformasiya Təhlükəsizliyi Dövlət Xidməti və Azərbaycan Respublikasının Rəqəmsal İnkişaf və Nəqliyyat Nazirliyi kimi icra orqanlarını təsis etmişdir. Prezident İlham Əliyevin 2021-ci il 11 oktyabr tarixli “Azərbaycan Respublikasında rəqəmsallaşma, innovasiya, yüksək texnologiyalar və rabitə sahəsində idarəetmənin təkmilləşdirilməsi ilə bağlı bəzi tədbirlər haqqında” Fərmanında ölkədə rəqəmsal inkişafın təmin edilməsi məqsədləri aşağıdakı kimi müəyyən edilmişdir:

1.rəqəmsallaşmanın və innovasiyaların tətbiqinin genişləndirilməsi;

2.radiospektr idarəciliyinin, rabitə və informasiya texnologiyalarının inkişafının, tənzimləmə mexanizmlərinin təkmilləşdirilməsi;

3.səğlam rəqəbat mühitinin formalaşdırılması və bu sahələrdə keyfiyyətin artırılması;

4.innovativliyin, investisiya cəlbediciliyinin və istehlakçıların maraqlarının qorunmasının təmin edilməsi [2].

Rəqəmsallaşmanın hüquqi bazasının yaradılması, yaxud suveren rəqəmsallaşma fəaliyyəti ilə bağlı 2025-ci ilin 16 yanvarında ölkə başçısı İlham Əliyev tərəfindən qəbul edilən “Azərbaycan Respublikasında Rəqəmsal İnkişaf Konsepsiyası”nın təsdiq edilməsi haqqında Fərman növbəti uğurlu fəaliyyət kimi dəyərləndirilə bilər. “Rəqəmsal inkişaf konsepsiyası” ölkəmizdə rəqəmsal suverenliyin və sosial təhlükəsizliyin təmin edilməsi ilə bağlı çox mühüm sənəddir.

“Rəqəmsal inkişaf konsepsiyası”

“Rəqəmsal inkişaf konsepsiyası”nın başlıca məqamları:

- “ali kateqoriya dövlət orqanları, habelə mühafizə olunan şəxslərin, qorunan və strateji obyektlərin təhlükəsizliyini təmin edən dövlət orqanları, kəşfiyyat və əks-kəşfiyyat fəaliyyətinin subyektləri istisna olmaqla, digər dövlət orqanları (qurumları)

tərəfindən dövlət informasiya sistemlərinin və ehtiyatlarının formalaşdırılması və təkmilləşdirilməsi üzrə layihələrin (büdcədən kənar dövlət fondlarının vəsaitləri hesabına həyata keçirilən layihələr istisna olmaqla) maliyyələşdirilməsi”, həmçinin

- informasiya təhlükəsizliyinin gücləndirilməsi məqsədilə son istifadəçi kompüterlərinin ...mərkəzləşdirilmiş antivirus mühafizə vasitəsilə, həmçinin ...lisensiyalı əməliyyat sistemləri və ofis poqramları ilə təmin edilməsi” ilə bağlıdır [4].

XXI əsr rəqəmsallaşmanın nəzəriyyədən reallığa çevrilməsi dövrüdür. Rəqəmsal texnologiyaların sürətli inkişafı və sosial həyatın müxtəlif sahələrində dərinləşdirilmiş tətbiqi tendensiyası sosial rifahın yüksəlməsinə, sosial xidmətlərin əlçatanlığına şərait yaratmışdır. Müasir dövrdə tərəqqi meyilli dövlətlər rəqəmsallaşmanın səmərəli dərinləşdirilməsində maraqlıdırlar. Rəqəmsallaşmanın səmərəliliyi sosial təhlükəsizlik problemlərinin təmin edilməsi ilə sıx bağlıdır, bu isə rəqəmsallaşmanın suverenliyi məsələlərinin aktuallaşmasına səbəb olmuşdur.

Rəqəmsal suverenlik rəqəmsallaşmanın hüquqi bazasının möhkəmləndirilməsi, rəqəmsal məkanın təhlükəsizliyinin təmin edilməsi məqsədilə dövlətlərin “öz rəqəmsal məlumatlarına və rəqəmsal mühitinə nəzarət etmək hüququnu və qabiliyyətini təsvir edir”.

“Rəqəmsal Suverenlik” kitabının müəllifi Pierre Bellanger bunu belə müəyyənləşdirir: “Rəqəmsal suverenlik texnologiya və kompüter şəbəkələrinin istifadəsi ilə təzahür edən və idarə olunan bu günümüzdə və tələyimizə nəzarətdir” [13].

Rəqəmsal suverenliyin tərifini verməyə çalışarkən onu iki aspektdə - dar və geniş mənalarda müəyyən etmək olar:

-birincisi, makro səviyyədə rəqəmsal məkanda dövlət suverenliyinin tərkib hissəsi kimi və

-ikincisi, mezo və mikro səviyyədə rəqəmsal məkanda sosial birliklərin və şəxsiyyətin suveren fəaliyyətinin təmin edilməsi kimi.

Birinci halda, rəqəmsal suverenlik dövlətin informasiya məkanının qanuni əsaslarda müdafiəsi və məxfiliyinin təmin edilməsini nəzərdə tutaraq, ümumi dövlət suverenliyinin tərkib hissəsi kimi çıxış edir.

İkinci halda, rəqəmsal suverenlik sosial institutların, sosial təşkilat və birliklərin və nəhayət, hər bir şəxsiyyətin və vətəndaşın sosial təhlükəsizliklə bağ-

lı hüquq və azadlıqlarının təmin edilməsini ehtiva edir.

Beləliklə, rəqəmsal suverenlik cəmiyyətin rəqəmsallaşmasının hüquqi tənzimlənməsi ilə bağlı olub, həm lokal, həm də global səviyyədə rəqəmsal münasibətləri müəyyənləşdirir. Qeyd edildiyi kimi, rəqəmsal suverenliyin global və lokal səviyyələri mövcuddur və hər bir səviyyə özlüyündə bir neçə istiqamətdə fəaliyyətin reallaşdırılmasını ehtiva edir.

I. Global səviyyədə rəqəmsal suverenlik –

1. sülh şəraitində dövlətlərarası münasibətlərdə rəqəmsal təhlükəsizliyin təmin edilməsi;

2. müharibə və münaqişələr şəraitində dövlətlərarası münasibətlərdə rəqəmsal təhlükəsizliyin təmin edilməsi;

2. beynəlxalq təşkilatların rəqəmsallaşan münasibətlərinin hüquqi tənzimlənməsi;

3. sosial və şəxsi təhlükəsizliyin tənzimlənməsi məqsədilə fərdlərin müxtəlif istiqamətli fəaliyyətlərinə nəzarət.

II. Lokal səviyyədə rəqəmsal suverenlik –

1. dövlətin daxili siyasətində rəqəmsallaşmanın tətbiqi istiqamətləri;

2. dövlət idarəçiliyi institutlarının rəqəmsallaşmasının mərkəzləşdirilməsinin hüquqi tənzimlənməsi;

3. ölkə vətəndaşlarının sosial təhlükəsizliyinin təmin edilməsi ilə bağlı rəqəmsal tənzimləmə siyasətinin tətbiqi.

Burada sosial təhlükəsizlik deyərkən, “şəxsiyyətin, ailənin, sosial qrupların və cəmiyyətin həyatı mənafeələrinin siyasi, hüquqi, iqtisadi, ideoloji və təşkilati xarakterli tədbirlər kompleksi ilə təmin edilən daxili və xarici təhlükələrdən müdafiə vəziyyəti” nəzərdə tutulur [15].

Dövlət suverenliyinin mühüm tərkib hissəsi olan rəqəmsal suverenlik global – lokal – fərdi, həmçinin dövlət – cəmiyyət – şəxsiyyət münasibətlərinin tənzimləyici və müəyyən məqamlarda müəyyənləşdirici faktoruna çevrilir.

“Azərbaycan Respublikasının informasiya təhlükəsizliyi və kibertəhlükəsizliyə dair 2023 – 2027-ci illər üçün Strategiyası”nda sosial təhlükəsizliyin təmin edilməsi dedikdə müasir İKT-dən dövlətin, cəmiyyətin və insanların təhlükəsiz istifadəsini təmin etmək, milli informasiya təhlükəsizliyinin sə-

viyyəsini yüksəltmək, dövlət və özəl şəbəkələrin və mühüm informasiya infrastrukturalarının təhlükəsizliyinin təmin edilməsi üzrə tədbirlərin müəyyənləşdirilməsini və həyata keçirilməsini təşkil etmək, habelə fərdi məlumatların qorunması, Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyası ilə müəyyən edilmiş insan hüquq və azadlıqlarına riayət olunması üçün daha əlverişli şərait yaratmaq nəzərdə tutulur.

Strategiyanın reallaşdırılması istiqamətində görülmən tədbirlər belə açıqlanır:

-Azərbaycanda ISO/IEC 20000 və ISO/IEC 27001 standartlarına uyğun TIER III səviyyəli Data Mərkəzi yaradılıb və fəaliyyəti təmin edilib;

- “Elektron hökumət”in inkişafı, “Dövlət informasiya təminatının yaradılması və optimallaşdırılması üçün zəruri olan dövlət texnologiyalarının yaradılması və optimallaşdırılması məqsədilə “Hökumət Buludunun” (“G-bulud”) yaradılmasına başlanılıb;

- Dövlət qurumları tərəfindən elektron xidmətlərin göstərilməsi, informasiya sistemlərinin fəaliyyətinin daha müasir standartlara əsaslanan yüksək keyfiyyətli, dayanıqlı və təhlükəsiz infrastrukturda təşkilinin təmin edilməsi, vətəndaşların bu imkanlardan sərbəst istifadə etməsi üçün “bulud texnologiyası”nın tətbiqi həyata keçirilib [6].

Mütəxəssislərin fikrinə əsasən informasiyalasma prosesi ilə müqayisədə rəqəmsallaşma məkanının idarə edilməsi və müxtəlif istiqamətli münasibətlərin tənzimlənməsi baxımından daha yüksək xidmətlərlə təmin edir. Rəqəmsal dövlətin və rəqəmsal hökumətin inkişafı rəqəmsal cəmiyyətin formalaşmasını sürətləndirən başlıca məqamdır. Belə ki, əsaslı hüquqi baza olmadan uğurlu rəqəmsal cəmiyyətin yaradılması və sosial təhlükəsizliyin təminatı qeyri-mümkündür. Cəmiyyətin rəqəmsallaşması burada internet istifadəsinin miqyası, keyfiyyəti və təhlükəsizliyindən çox asılıdır. Azərbaycanda İnternetin istifadəsi ilə bağlı Dövlət Statistika Komitəsinin məlumatlarına əsasən 2019 – 2023-cü illər arasında ölkəmizdə əhalinin hər 100 nəfərinin internetdən istifadəsi imkanları yüksələrək 81 nəfərdən 89 nəfərə çatmışdır, sabit internet istifadəçiləri 2019-cu ildə 9,1%-dən 2023-cü ildə 16,7%-ə çatmışdır ki, bu da sabit internet istifadəçilərinin 1,8 dəfə artdığını göstərir.

	2019	2020	2021	2022	2023
Ölkə üzrə ev təsərrüfatlarının ümumi sayında kompüterli olan ev təsərrüfatlarının payı, faizlə	65,0	69,7	71,6	75,8	76,8
Ev təsərrüfatlarının ümumi sayında internetə çıxışı olan ev təsərrüfatlarının payı, faizlə	79,1	84,8	86,5	87,8	88,6
100 nəfərə düşən internet istifadəçilərinin sayı, adam	81	85	87	88	89
100 nəfərə düşən sabit internet abunəçilərinin sayı, faizlə	9,1	11,6	12,9	14,3	16,7

Statistik göstəricilərə əsasən Azərbaycanda İnformasiya Kommunikasiya Texnologiyalarının inkişaf indeksi 2019-cu ildə 6,49%-dən 2023-cü ildə 7,09%-ə yüksəlmişdir. Bunun əsas səbəbi ölkəmizdə İKT məhsullarının idxalının genişlənməsi ilə bağlıdır. Belə ki, 2019-cu ildə İKT məhsullarına (kompüterlər, noutbuklar, planşetlər, smartfonlar, printerlər, monitor və işıqlandırma sistemləri, aksesuarlar və digər İKT) sərf edilən ümumi vəsait 901,6 milyon manatdan 2023-cü ildə 1510,2 milyon manata yüksəlmiş və nəticə olaraq, kompüter texnologiyalarına malik olan ev təsərrüfatlarının həcmi 2019-cu ildə 65,0%-dən 2023-cü ildə 76,8%-ə çatmışdır. Əhalinin kompüter bacarıqlarının yüksəlməsi, eyni zamanda peşə və ali təhsil müəssisələrində İKT üzrə ixtisasların açılması İKT indeksinin yüksəlməsinə təsir edən başlıca amillərdir. 2019-cu ildə Azərbaycanda İKT indeksi 6,49 olduğu halda 2023-cü ildə bu rəqəm 7,09 olmuşdur. Bu illər ərzində İKT mütəxəssislərinin sayının artması xüsusi diqqət çəkir. 2019-cu ildə İKT sektorunda çalışan işçilərin sayı 19,3 min nəfərdən 2023-cü ildə 23,5 min nəfərə qədər artmışdır. Eyni zamanda internetə çıxışın optimallaşdırılması, internetə çıxışı olan ev təsərrüfatlarının artmasına səbəb olmuşdur. Ölkənin ucqarlarında da əhalinin internetlə təmin edilməsi və rifah halının yüksəldilməsi məqsədilə “Onlayne Azərbaycan” layihəsi həyata keçirilir. Regionlarda internet təchizatının təminatı layihəyə əsasən 2021-ci ildən başlanmışdır [11]. Statistika əsasən ölkə üzrə internet istifadəçisi olan evlər 2019-cu ildə 79,21 faizdən 88,6 faizə qədər artmışdır.

	2019	2020	2021	2022	2023
İKT İnkişaf İndeksi	6,49	6,64	6,67	6,88	7,09
İKT sektorunda məhsul (xidmət) istehsalı, milyon manat	2 083,2	2 158,2	2 249,7	2 514,8	2 988,8
İKT məhsullarının idxalı, milyon manat	901,6	1055,9	1 083,2	998,7	1 510,2
kompyuter və periferik avadanlıq	198,1	287,0	299,8	345,0	417,8
İdxal olunan İKT məhsulları. Ölkəyə idxal olunan bütün növ məhsulların dəyərində payı, faizlə	3,9	5,8	5,4	4,0	5,1
İKT sektorunda çalışan işçilərin sayı, min nəfər	19,3	20,5	21,1	22,5	23,5
3G şəbəkəsinin əhatə dairəsi (əhali üzrə), faizlə	75	79	80	82	84
İnternetə çıxışı olan ev təsərrüfatlarının ümumi ev təsərrüfatlarında payı, faizlə	79,1	84,8	86,5	87,8	88,6

Qeyd edilməlidir ki, internet iştirakçılarının sayı və yaşqrupları da İnternetdən istifadənin genişlənməsinə səbəb olmuşdur. Statistik göstəricilər

və gündəlik müşahidələrimiz deməyə əsas verir ki, həm uşaqlar, həm də böyüklər təhsil və işlərinin İnternet üzərindən qurulmasında daha maraqlıdır.

Statistik göstəricilərə əsasən fəal internet istifadəçiləri, 15-25 yaş arası gənclər internetin fəal istifadəçiləridirlər. Bunun əsas səbəbi gənclərin əksəriyyətinin tələbə olması və dərs hazırlığı ilə bağlı internet məlumatlarından istifadə edilməsi, həmçinin bir çox özəl firma və şirkətlərin işçilərinin əksəriyyətinin gənclər olması ilə bağlıdır. Statistikadan göründüyü kimi, 2023-cü ildə 15-25 yaşlı gənclərin internetdən istifadə imkanları 89,7%-ə qədər yüksəlmişdir. Bunun başlıca səbəblərindən biri 2018-ci ildə təhsilin informasiyalaşdırılması ilə bağlı qəbul edilən qanun olmuşdur.

	2019	2020	2021	2022	2023
İnternetdən istifadə edən əhəlinin (15 yaşa qədər) ölkə əhəlinin ümumi sayına nisbəti (%)	84,1	85,7	89,8	91,3	89,7
İnternetdən istifadə edən əhəlinin (15-24 yaş qrupu) ölkə əhəlinin ümumi sayına nisbəti (%)	86,4	88,4	93,5	94,8	95,8
İnternetdən istifadə edən əhəlinin (25-74 yaş qrupu) ölkə əhəlinin ümumi sayına nisbəti (%)	79,8	80,9	84,0	85,4	86,8
İnternetdən istifadə edən əhəlinin (74 yaşdan yuxarı) ölkə əhəlinin ümumi sayına nisbəti (%)	25,3	26,0	26,5	28,4	29,1

Ölkəmizdə internet xidmətlərinin istifadəsi ilə bağlı vəziyyətdə fərqliliklər nəzərə çarpır. Belə ki, avtomatlaşdırılma fəaliyyəti rəqəmsallaşmadan daha öndədir. Statistik göstəricilərə əsasən ölkəmizdə insanların böyük bir qismi, təxminən 80%-ə qədər əhali:

- fayl və ya qovluğu silmək və ya köçürmək;
- sənəddəki eyni məlumatı yenidən yazmaq və ya köçürmək üçün onun surətinin çıxarılması;
- e-poçt vasitəsilə faylları (sənədlər, şəkillər, videolar və s.) göndərmək bacarığına malik olmaq.

Eyni zamanda çox az qism əhali, təxminən 15 – 30% insan:

- elektron cədvəllərdə əsas hesablama düsturlarından;
- əlavə qurğuların kompüterə qoşulması (modem, kamera, printer və s.);
- proqram təminatının axtarışı, yüklənməsi, quraşdırılması və konfigurasiya edilməsi;
- elektron təqdimatların hazırlanması;
- faylların kompüterdən digər qurğulara ötürülməsi əməliyyatlarını yerinə yetirə bilirlər.

Ölkə əhəlinin yalnız 5%-i xüsusi proqramlaşdırma dilindən istifadə etməklə kompüter proqramının yazılması haqqında biliklərə malikdirlər [7] və qeyd edilməlidir ki, İKT sahəsində mütəxəssis

hazırda bütün dünyada olduğu kimi, Azərbaycanda da çox tələb olunandır və əmək haqqısı ilə digər peşələrdən seçilir. Bunun başlıca səbəblərindən biri kibercinayətkarlıqdır. Qlobal problemə çevrilən kibercinayətkarlığı rəqəmsallaşmanın mənfi tendensiyalarından biri kimi şərh etmək olar. Həm real, həm də virtual münasibətlərin mürəkkəbləşməsinə gətirən kibercinayətkarlıq individual səviyyədə mütəlif sosial institutlar səviyyəsində həyatımızda tez-tez rast gəlinən bir təzahürə çevrilmişdir. Mütəxəssislər cəmiyyətin bütün təbəqə və pozisiyalarında insanların kibercinayətkarlıqla üzləşə biləcəklərini və bununla əlaqədar rəqəmsallaşmanın hüquqi bazasının möhkəmləndirilməsi, həmçinin cəmiyyətdə bu istiqamətdə davamlı maarifləndirmə işinin təşkilini zəruri hesab edirlər.

Rəqəmsallaşmanın mənfi meyili – kibercinayətkarlıq

Hazırda kibercinayətkarlıqla mübarizədə 6 mütəlif qitədə 25-dən çox ölkədən olan aparıcı ekspert və alimlərin birgə səyinin nəticəsi olaraq yaradılan E4J (Education for justice) Təşəbbüsü proqramı tətbiq edilir. “Ədalət naminə Təhsil (E4J) təşəbbüsü ibtidai, orta və ali təhsil müəssisələrində maarifləndirici fəaliyyətlər vasitəsilə korrupsiyanın qarşısını almaq və qanuna hörmət mədəniyyətini formalaşdırmaq məqsədi daşıyır. Bu cür tədbirlər təhsil işçilərinə qanunun aliliyinə xələl gətirə biləcək problemləri daha yaxşı başa düşməyə və həll etməyə kömək edəcək və tələbələrə öz icmalarında və gələcək karyeralarında bu baxımdan daha fəal rol almağa təşviq edəcək. Hazırda YUNESKO ilə əməkdaşlıq çərçivəsində ibtidai və orta təhsil müəssisələri üçün bir sıra materiallar və tədbirlər hazırlanır” [14].

E4J Təhsil təşəbbüsünün əsas məqamlarından biri korrupsiyaya qarşı maarifləndirici tədbirlərin davamlılığını təmin etmək və lap kiçik yaşlardan başlayaraq qanuna və digər insanlara hörmət edən nəsil yetişdirməkdir. Burada korrupsiya anlayışının başlıca məqamı kibercinayətkarlıqla bağlı olduğundan proqram çərçivəsində təhsil müəssisələrində təhsilalanlara – kibercinayətkarlıq nədir, onun növləri, kibercinayətkarlığa qarşı mübarizənin hüquqi əsasları, rəqəmsallaşma və rəqəmsal kriminalistika, rəqəmsal məhkəmə ekspertizası, kibercinayətkarlığın

qarşısının alınması məqsədilə rəqəmsal suverenliyin inkişafı, kibertəhlükəsizliklə bağlı strategiya və beynəlxalq birgə mübarizə proqram və siyasətlərinin inkişafı istiqamətlərində məlumatlar çatdırılır. Qeyd edilməlidir ki, kibercinayətkarlığa qarşı rəqəmsal suverenliyin tərəqqisi həm şəxsiyyət, həm cəmiyyət, həm də dövlət səviyyəsində məxfiliyin və məlumatların qorunması, əqli mülkiyyət cinayətlərinin qarşısının alınması, fərdi və mütəşəkkil kibercinayətlərin vaxtında aşkar edilməsi, haktivizm və ya hakerlik, terrorizm, casusluq, dezinformasiya kampaniyaları və kiberməkanda müharibələrin qanuni çərçivədə qarşısının alınması və cəzalandırılması məqsədini daşıyır.

Azərbaycan dövləti kibercinayətkarlıq və kiberterrorizmin qarşısının alınması məqsədilə Azərbaycan Respublikası Xüsusi Rabitə və İnformasiya Təhlükəsizliyi Dövlət Xidmətini təsis etmişdir. Bu müəssisə əsasən:

• şəbəkə bazası qovşaqlarının və böyük server resurslarının funksionallığının pozulmasına, sistem məlumatlarının məhvinə və ya nüfuzdan düşməsinə səbəb ola biləcək, həmçinin inzibatçı imtiyazlarının əldə edilməsinə yönəlmiş istənilən şəbəkə hücumlarının;

• Dövlət orqanlarının və ayrı-ayrı hostların informasiya resurslarına DoS (Denial of Service) və DDoS hücumlarının;

• kompüter viruslarının məqsədyönlü şəkildə göndərilməsi, məlumat şəbəkəsinin mühafizə sistemlərinin, o cümlədən zərərli proqramların (sniffer, rootkit, keylogger və s.) istifadəsi yolu ilə məhv edilməsinin;

• milli informasiya şəbəkələrinin və hostların skan edilməsinin;

• parolların və digər autentifikasiya məlumatlarının seçilməsi və ələ keçirilməsinin;

• informasiya ehtiyatlarından icazəsiz istifadənin” qarşısının alınması yönündə fəaliyyət göstərir [10].

Mərkəzin məlumatına əsasən “2024-cü ildə “AzStateNet” şəbəkəsi üzrə 814370000 zərərli keçid, mərkəzi antivirus sistemi vasitəsilə 4480400 zərərverici, həmçinin “Sandbox” mühafizə sistemi vasitəsilə 195082 zərərverici tərkibli elektron sənəd blok edilmişdir, dövlət qurumlarının domenlərinə bənzədilmiş 100 saxta domen aşkar edilərək bloklanmışdır. 2024-cü ildə 1069 kibershücumun

bloklanması nəticəsində dövlət qurumlarına qarşı hazırlanmış və xüsusi hədəflənmiş APT kibershücumların qarşısı alınmışdır, dövlət elektron poçt xidmətində 30 255 757 elektron poçta hücumların nəticəsində 28142767 elektron poçt emal edilmiş, 2112990 elektron poçt işə zərərli tərkibli olduğu üçün bloklanmışdır [1].

Mərkəzin həyata keçirdiyi fəaliyyət bilavasitə dövlətimizin həm də kiberməkanda rəqəmsal suverenliyinin təmin edilməsinə yönəlmişdir. Ölkəmizdə rəqəmsal suverenliyin təmin edilməsi, kibercinayətkarlıq və kibertəhlükəsizliyə qarşı fəaliyyətin ölçülməsi məqsədilə Azərbaycan dövləti Beynəlxalq Telekommunikasiya İttifaqının reytinginə daxil edilmişdir.

Rəqəmsal suverenliyin təmin edilməsi məqsədilə Beynəlxalq Telekommunikasiya İttifaqı tərəfindən 2014-cü ildə “Qlobal təhlükəsizlik indeksi 2020” müəyyən edilmişdir və həyata keçirilir. Burada kibercinayətkarlıqla mübarizədə əsas məqsədlər aşağıdakı təsnifatla təqdim edilmişdir:

1. Hüquqi tədbirlər (qanunvericilik, tənzimləmə və nəzarət);
2. Texniki tədbirlər (CERT, standartlar, sertifikatlaşdırma);
3. Təşkilati tədbirlər (siyasət, strategiya, məsul təşkilat, milli qiymətləndirmə);
4. İnsan resurslarının gücləndirilməsi üzrə tədbirlər (standartların hazırlanması, kadr potensialının inkişafı, mütəxəssislərin və təşkilatların sertifikatlaşdırılması);
5. Əməkdaşlıq (idarələrarası, dövlət-özəl, beynəlxalq) [8].

Azərbaycan dövləti rəqəmsal suverenliyin möhkəmləndirilməsi və kibercinayətkarlıqla mübarizə istiqamətində proqramlı fəaliyyət həyata keçirir. Burada rəqəmsal suverenlik dedikdə, müxtəlif tipli və müxtəlif müəssisələrə aid informasiyanın məxfiliyinin qorunması ilə bağlı suverenlik, həmçinin rəqəmsallaşma ilə bağlı texnoloji suverenlik, yəni rəqəmsallaşma məkanına bağlı texniki və texnoloji vasitələrin kibershüumlardan mühafizəsinin təminatı nəzərdə tutulur. Rəqəmsal suverenliyin təmin edilməsi müasir dövrdə ölkənin öz suveren ərazisi üzərindəki legitimliyi qədər aktualdır. Belə ki, rəqəmsal suverenlik bu gün dövlətin müstəqil siyasi

inkişaf xəttinin bir istiqaməti kimi təzahür edir.

Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 28 avqust 2023-cü il tarixli Sərəncamı ilə “Azərbaycan Respublikasının 2023-2027-ci illərə dair informasiya təhlükəsizliyi və kibertəhlükəsizliyə dair Strategiyası” təsdiq edilib [6].

Bundan əlavə, Azərbaycan Respublikasının Prezidenti İlham Əliyevin təşəbbüsü ilə Rəqəmsal İnkişaf və Nəqliyyat Nazirliyi yanında İnnovasiya və Rəqəmsal İnkişaf Agentliyi İsrailin texnologiya sahəsində nüfuzlu ali təhsil müəssisəsi olan Technion İnstitutu ilə birlikdə Azərbaycan Kibertəhlükəsizlik Mərkəzini yaradıb. 2023-cü il 28 mart tarixində fəaliyyətə başlayan Azərbaycan Kibertəhlükəsizlik Mərkəzində 3 il ərzində 1000-dən çox şəxsə təlim verilməsi nəzərdə tutulmuşdur. Mərkəzdə 15 təlimçinin yetişdirilməsi sayəsində gələcəkdə ölkəmizdə kibertəhlükəsizlik sahəsində Red Team, Blue Team, SOC (hücum, müdafiə və analitiklər) mütəxəssislərin hazırlanması planlaşdırılmışdır. Hazırda Mərkəz tərəfindən “Rəqəmsal Azərbaycana doğru” layihəsi həyata keçirilir. Layihə regionlarda rəqəmsal savadlılığın artırılması, İKT üzrə bilik və bacarıqların inkişaf etdirilməsi, regionun İKT sahəsində mövcud bacarığının ölçülməsi və inkişafa dəstək verilməsi məqsədini daşıyır [3].

Mərkəz tərəfindən reallaşdırılan bir sıra layihələr arasında “Holberton Azerbaijan School” layihəsi xüsusi əhəmiyyət kəsb edir. Maarifçilik xarakterli bu layihə ölkəmizdə kibertəhlükəsizliklə bağlı mütəxəssislərin hazırlanması istiqamətində geniş fəaliyyət dairəsinə malikdir. Kibertəhlükəsizliyin təmin edilməsi istiqamətində həyata keçirilən maarifləndirmə fəaliyyəti nəticəsində Qlobal Kibertəhlükəsizlik İndeksi (GCI) 2020 hesabatının məlumatlarına əsasən Azərbaycan kibertəhlükəsizlik indeksində əvvəlki illərlə müqayisədə 15 addım irəliləyərək 40-cı yerdə qərar tutmuşdur.

Kibertəhlükəsizliyin təmin edilməsi və rəqəmsal suverenliyin inkişafı müasir dövrdə sosial təhlükəsizliyin və sosial rifahın təmin edilməsinin başlıca amilləridir.

NƏTİCƏ

Rəqəmsallaşma prosesinin sosial rifahın yüksəldilməsi ilə bağlı tərəqqi yönümlü nəticələri olduğu kimi sosial aşınmaya səbəb olan xüsusiyyətləri də

mövcuddur:

1. Siyasi sferada rəqəmsallaşma demokratikləşmə ilə qloballaşma arasındakı qarşılıqlı əlaqə və asılılıq prosesini sürətləndirir;

2. “Rəqəmsal təhsil”, “rəqəmsal elm”, “rəqəmsal mədəniyyət”, “rəqəmsal mənəvi həyat”, “rəqəmsal etika”, “rəqəmsal ideologiya” və s. yenidən dərk etmənin və yeni konseptual yanaşmaların formalaşmasını zəruri edir.

3. Rəqəmsal ədalət və rəqəmsal bərabərsizlik problemi “ədalət” və “sosial bərabərsizlik” anlayışlarına yeni anlam verir və sosial münasibətlərin mahiyyətində dəyişikliklərə səbəb olur;

3. Texnologiyaların inkişafı nəsilərarası münasibətlərdə rəqəmsal uçurum haqda danışmağa imkan yaradır.

4. Rəqəmsal cəmiyyətdə yeni virtual reallıq və virtual mühitlər inkişaf edir, virtual etika və estetika, virtual əxlaqi mühit, şəbəkəli icmalar, virtual submədəniyyətlər və s. yaranır.

5. Qlobal və lokal Rəqəmsal İdarəetmə yeni prinsip və metodlar əxz edir, “rəqəmsal suverenlik”, “rəqəmsal müstəmləkəçilik”, “rəqəmsal konstitusionalizm” kimi rəqəmsal idarəetmə konsepsiyaları formalaşır.

ƏDƏBİYYAT SİYAHISI:

1. 2024-cü il ərzində dövlət qurumlarının informasiya təhlükəsizliyinin təmin edilməsi üçün əhəmiyyətli tədbirlər görülmüşdür. Kompüter insidentlərinə qarşı Mübarizə Mərkəzi // URL: <https://cert.gov.az/az/news/2024-cu-il-erzinde-dovlet-qurumlarinin-informasiya-tehlukesizliyinin-temin-edilməsi-ucun-ehemiyetli-tedbirler-gorulmusdur-8470>

2. 21 oktyabr 2022-ci il tarixli 1860 nömrəli Azərbaycan Respublikası Prezidentinin Fərmanı (Azərbaycan Respublikası Prezidentinin rəsmi internet saytı 21 oktyabr 2022-ci il, “Xalq” qəzeti 22 oktyabr 2022-ci il № 231, Azərbaycan Respublikasının Qanunvericilik Toplusu, 2022-ci il, № 10. maddə 1137)

3. Azərbaycan Kibertəhlükəsizlik Mərkəzi. <https://mincom.gov.az/az/layiheler/azerbaycan-kibertehluksizlik-merkezi>

4. “Azərbaycan Respublikasında Rəqəmsal İnkişaf Konsepsiyası”nın təsdiq edilməsi haqqında Azərbaycan Respublikası Prezidentinin Fərmanı.

İlham Əliyev Azərbaycan Respublikasının Prezidenti. Bakı şəhəri, 16 yanvar 2025-ci il. <https://president.az/az/articles/view/67937>

5. Azərbaycan Respublikasının informasiya təhlükəsizliyi və kibertəhlükəsizliyə dair 2023 – 2027-ci illər üçün Strategiyası. Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 2023-cü il 28 avqust tarixli Sərəncamı ilə təsdiq edilmişdir. https://static.president.az/upload/Files/2023/08/29/80f2ffe2545b66274d2eed810cc704d4_5019787.pdf

6. Azərbaycan Respublikasının informasiya təhlükəsizliyi və kibertəhlükəsizliyə dair 2023 – 2027-ci illər üçün Strategiyası. Bakı şəhəri, 28 avqust 2023-cü il. Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 2023-cü il 28 avqust tarixli 4060 nömrəli Sərəncamı ilə təsdiq edilmişdir.

7. Azərbaycan rəqəmsal inkişaf. Statistik məcmuə. Bakı: Azərbaycan Respublikasının Dövlət Statistika Komitəsi. 2024, s.26 (146)

8. Beynəlxalq reytingdə Azərbaycanın kibertəhlükəsizlik indeksi xeyli irəliləyib. <https://mincom.gov.az/az/media/xeberler/beynəlxalq-reytingde-azerbaycanin-kibertehluksizlik-indeksi-xeyli-ireli-leyib1234>

9. Elektron hökumət haqqında ümumi məlumat. <https://www.e-gov.az/az/content/read/2>

10. Kompüter İnsidentlərinə qarşı Mübarizə Mərkəzi. // URL: <https://cert.gov.az/az/page/about>

11. Onlayn Azərbaycan. <https://mincom.gov.az/az/layiheler/onlayn-azerbaycan>

12. What Is Digital Citizenship? // <https://www.learning.com/blog/what-is-digital-citizenship/>

13. What is digital sovereignty? <https://www.apizee.com/digital-sovereignty.php#:~:text=Digital%20sovereignty%20describes%20a%20party's,-hardware%2C%20and%20other%20digital%20assets.>

14. Образование во имя правосудия. <https://www.unodc.org/e4j/ru/index.html>

15. Социальная политика и социальная безопасность. <https://moodle.kstu.ru/mod/book/view.php?id=102350>

16. Черногор Н.Н., Пашенцев Д.А., Залоило М.В. [и др.] Концепция цифрового государства и цифровой правовой среды: монография. — М.: ООО «Юридическое издательство НОРМА», 2021. — С. 14—15. — 244 с.

ABSTRACT

DIGITAL STATE AND DIGITAL SOCIETY IN AZERBAIJAN

Saadat Davud Mamedova

**Doctor of Sociological Sciences, Associate
Professor**

E-mail: saadet.baki@yahoo.com

In the 21st century, the development of human society has entered the era of digitalization. Digitalization, the initial stage of which was informatization, is already about to transition to the next, perhaps third stage. This stage is characterized by the realization of artificial intelligence. While digitalization has become widespread and has become an integral part of life, artificial intelligence is still in its initial application stage, and the possibilities of its progressive impact on social well-being are prognostic. Increasing the efficiency of digitalization is a process related to the quality of life. Today, as in the whole world, in Azerbaijan, the achievements of digitalization are rapidly finding their application in all spheres of our life, affecting the quality of life of people. Digitalization, which has become an integral part of social reality, is accompanied by the acquisition of a new essence of society and the state, as well as fundamental changes in social governance. In the age of digitalization, the concept of “digital state” requires more clarification than the concept of “digital society”.

Keywords: digitalization, digital state, digital society, quality of life, social reality

АННОТАЦИЯ

ЦИФРОВОЕ ГОСУДАРСТВО И ЦИФРОВОЕ ОБЩЕСТВО В АЗЕРБАЙДЖАНЕ

Саадат Давуд к. Мамедова

доктор социологических наук, доцент

E-mail: saadet.baki@yahoo.com

В XXI веке развитие человеческого общества вступило в эпоху цифровизации.

Цифровизация, начальным этапом которой была информатизация, уже стоит на пороге перехода в следующий, возможно, третий этап. Этот этап характеризуется внедрением искусственного интеллекта. В то время как цифровизация получила широкое распространение и стала неотъемлемой частью жизни, искусственный интеллект все еще находится на начальном этапе своего применения, и возможности его прогрессивного влияния на социальное благополучие являются прогностическими. Повышение эффективности цифровизации – процесс, связанный с качеством жизни. Сегодня, как и во всем мире, в Азербайджане достижения цифровизации стремительно находят свое применение во всех сферах нашей жизни, влияя на качество жизни людей. Цифровизация, ставшая неотъемлемой частью социальной реальности, сопровождается обретением новой сущности общества и государства, а также фундаментальными изменениями в социальном управлении. В эпоху цифровизации понятие «цифровое государство» требует большего уточнения, чем понятие «цифровое общество».

Ключевые слова: цифровизация, цифровое государство, цифровое общество, качество жизни, социальная реальность.

Məqalə redaksiyaya daxil olub: 14.10.2025

Çapa qəbul olunub: 15.12.2025

The date of the admission of the article to the editorial office: 14.10.2025

Accepted for publication: 15.12.2025

Статья поступила в редакцию: 14.10.2025

Принята к публикации: 15.12.2025